

Mónica Bar Cendón
Traductora

A lingua literaria para Emilia Pardo Bazán

Emilia Pardo Bazán racha co simplismo do combate entre linguas. Para a escritora a elección do castelán non implica un desprezo polo galego — polo menos desde un punto de vista teórico— ao que lle recoñecía a súa descendencia directa do latín. A este asunto dedicará atención en varios artigos do ensaio *De mi terra*, onde desminte unha subordinación filolóxica do galego con respecto ao castelán:

O galego é un romance... Filoloxicamente ningún romance pode proceder doutro romance: todos eles son corrupcións fonéticas e renovacións dialectais do latín... Lingua nacional é tan só no senso político, a que logra prevalecer e impoñerse a unha nación; e as demais que nela se falen, dialectos.

Precisamente, relata con sorna que cando aos empresarios teatrais de Madrid, se lles preguntaba por qué non estreaban obras en portugués (aunque si en italiano) contestaban que “o público madrileño non acudiría a oír declamar en ‘galego’ ¡nin atado!”. Porque: “O portugués na corte de España pasa por galego. E non cabe dúbida, a orixe de ambos romances é o mesmo; tal vez foron, ao principio, unha soa lingua”².

O galego a finais do século XIX, a pesar de posuír unha literatura propia, presenta unha anomalía: “non o falan os que o escriben” (*DMT*, p. 362).

A escolla idiomática do castelán por parte de Pardo Bazán e doutros literatos posteriores como Valle-Inclán, débese ao prestixio que lle dá a

---

¹ Pardo Bazán, Emilia, *De mi tierra*, Tip. Casa de la Misericordia, 1888, reedición, Edicións Xerais, Vigo, 1984

² Freire López, Ana María (1991): *Cartas inéditas a Emilia Pardo Bazán* (1878-1883), prólogo de José Filgueira Valverde, A Coruña, Fundación Pedro Barrié de la Maza.

lingua o feito de ser un idioma oficial, pero non soamente iso. Co seu amigo Narcís Oller comenta o hándicap dos escritores en linguas rexionais (me referiré sempre con terminoloxía da época, tamén utilizada por Rosalía, Pondal e Curros), “é mellor ser castelán que catalán, e francés que castelán para isto da publicidade e do nome” (Oller, 1985).

No asunto da vinculación entre Pardo Bazán e a lingua catalana é sumamente esclarecedora a investigación realizada pola profesora Sotelo quen seguiu ben de preto a relación mantida entre Emilia e os escritores catalanistas: Oller, Yxart, Verdaguer e con o tamén político Víctor Balaguer. Como indica Sotelo, o relevante non é a valoración da propia lingua senón o uso que se fai de ela ou con ela. Nese senso está recollida a cita de *A Ilustración Artística* na que Pardo Bazán eloxia os motivos de inspiración de Rubén Darío na súa chegada a Barcelona: as raudas correntes da cidade industrial, o ruído das fábricas, o movemento obreiro, o anarquismo, a forza de vontade dunha sociedade vigorosa que “puxeron a Cataluña á cabeza de España”³.

Ese mundo activo catalán prestixia a súa cultura, mentres que o atraso económico de Galicia a desvaloriza.

En galego non estaban escritos os textos da ilustración, nin as teorías filosóficas, nin a alta traxedia: para eses xéneros existían o francés, o alemán e o inglés.

Existe algunha salvedade que Pardo Bazán non tivo en conta: os estudos lexicográficos do padre Martín Sarmiento e a incorporación do galego como lingua científica e culta no século XVIII. Ou os do catedrático Saco e Arce, sobre a *Gramática galega*.

Pero no que se refire á creación, esta falta de vigor da literatura rexional galega débese á súa situación sociolóxica; a inferioridade económica dos pobos inclínaos a buscar mundos máxicos ou lendas míticas que consolidan un mundo fantástico e inmóbil. Desde un punto de vista intelectual, Pardo Bazán podía sentirse, máis que seducida, atrapada pola súa terra.

Mais non todos os escritores do momento quedaban ancorados neses parámetros conservadores; palabras de eloxio dedicará a Curros Enríquez anque non é a rebeldía de Curros e o seu anticlericalismo o

---

³ Sotelo Vázquez, Marisa, “Emilia Pardo Bazán y la lengua catalana”, en *Cuadernos hispanoamericanos*, nº.595, enero 2000.

que Emilia máis valore do poeta⁴. Noutro extremo Rosalía, poeta valorada por Pardo Bazán a pesar do seu home. Curiosamente a *insubordinación* de Rosalía de Castro fará que abandone a lingua galega como soporte literario, como se verá máis adiante.

O que é un feito evidente é que ao non existir novelística en galego, a penas nada se ten escrito dos avances tecnolóxicos en Galicia ou dos industriais emprendedores como Enrique Peinador, coñecido non soamente pola creación do Balneario de Mondariz e a comercialización e embotellado das súas augas senón pola construción da liña de ferrocarril que uniría dito establecemento con Vigo.

Non teño constancia de que aos rexionalistas lles apaixone o son das locomotoras⁵; o despegue da industria pesqueira, da banca, da fábrica de tabacos. O estatismo económico soamente beneficia a decadente fidalguía galega (tan ben retratada en *Os Pazos de Ulloa*), estamento ao que pertence o *bardo* que tanto eloxia Pardo Bazán. O refuxio no mítico e o primitivo manifesta un alto grado de conservadorismo latente nalgúns autores galegos como Pondal.

Para Pardo Bazán a literatura dun pobo ten máis valor que a propia lingua; ou o que é o mesmo, desde un punto de vista estrutural, dáselle máis valor á representación do signo que ao signo mesmo.

En calquera caso, non tiña o mesmo significado escribir en galego no século XIX e comezos do XX, en que o galego non era nin lingua oficial nin estaba regulada por unha Academia, que no noso tempo.

Cando compón Rosalía os seus Cantares galegos, nin sequera había unha conciencia da tradición literaria galega (daquela, descoñecíanse as cantigas medievais) que, en cambio si posúe Pardo Bazán, como demostra en *De mi terra*, onde se refire ás orixes cortesáns das Cantigas de Alfonso X e as lendas populares, cuestionablemente célticas.

Pardo Bazán reconece o mérito dos poetas do Rexurdimento: Rosalía de Castro, Curros Enríquez ou Eduardo Pondal, por expresarse nunha lingua que non produciu froitos literarios durante máis de catro séculos. Para Emilia, naquel momento, moito máis que

---

⁴ “O que vale o señor Curros cando, esquecéndose de que hai no mundo democracias, libre-pensamentos, socialismos e comunismos, se resigna a ser poeta e nada máis que poeta”. (González Herrán, 2004)

⁵ Curros chámalle a Nosa Señora de ferro.

agora, a elección idiomática tiña un carácter reivindicativo e estaba guiada basicamente por unha cuestión emocional máis que práctica. Porque o práctico, sería elixir unha lingua na que lle puidera ler canta máis xente mellor, porque a súa meta non era defender o soporte lingüístico senón os conceptos.

Sen embargo, os poetas rexionais non tiñan un público tan restrinxido como cabía imaxinar naquel momento. En concreto, Rosalía de Castro recibía o alento da pequena burguesía emigrante en América, coa que a poetisa mantén un cálido contacto: os Centros Galegos en Bos Aires e na Habana resultaron ser ávidos centros de lectura da poesía galega do momento.

A estes emigrantes Rosalía dedicou moitos versos. *Follas Novas* mostra a vertente social da autora denunciando o descontento dos que quedan (sobre todo, das que quedan) e dos que marchan da terra. O galego das poesías rosalianas era o telégrafo sentimental que unía aos galegos na emigración.

A mesma xustificación emotiva pola que elixe Rosalía o *dialecto* para os seus poemas, a levará máis adiante a desdeñalo.

Se de algo peca Pardo Bazán _en coincidencia con Rosalía_ é de confundir o soporte lingüístico cos seus froitos. A postura de Emilia, con respecto ao dialecto, aproxímase á de Humboldt e a súa concepción determinista, segundo a cal a lingua dun pobo é consecuencia do seu pensamento. Se o idioma revela o carácter dun pobo, o galego será o froito do atraso cultural de Galicia. Emilia láíase de ter sido motivo de inxuria, a causa da incultura e da “infecundidade literaria do seu pobo”.

Porén o galego mostra a súa exemonía no mundo privado. Latexa como un idioma feminino, asociado á terra, á domesticidade, á “madre natureza”; emana dela unha especie de experiencia sensorial máis que intelectual:

cun deixe grato e fresquísimo que impensadamente se nos sube aos labios cando necesitamos balbucir unha frase amante, arrolar a unha criatura, lanzar un festivo epigrama, exhalar un ¡ai! De pena”... “sempre sentimos a proximidade do dialecto... co seu calor de fogar.

O seu esencialismo lingüístico a leva prescribir o uso do galego á canción lírica, coa función emotiva predominante; como se o

considerara incapaz de construír a realidade positiva. Referíndose á poesía de Rosalía de *Follas Novas* dirá que

*Cando nos engaiola é ao obxectivar a súa inspiración, ao impregnarse do sentimento do pobo, ao reproducilo cun sen igual donaire, ao aceptar o carácter verdadeiro deste renacemento rexionalista, onde forzosamente domina o elemento idílico e rústico, por virtude da lingua que, desde hai tanto tempo, soamente vive entre silvanos e ninfas agrarias*⁶.

Tamén convén constatar que, de feito, Rosalía escribiu en castelán as súas novelas.

Pardo Bazán sitúa ao galego dentro dun determinismo biolóxico, razón pola que, a priori, o incapacitaria como vehículo de transmisión cultural, fóra do *enxebri*smo atávico. O uso dunha lingua (como se comentou acerca da lingua catalana) determina a súa esencia. E se a escritora aprecia que o galego está vinculado ao ámbito privado, falado por un pobo iletrado e inda por riba non ten prosa culta que o sustente, é obvio que nos quedamos cunha lingua *patu*é vida a menos, que pasou de lingua da corte no século XIII a fala popular, mantida polos poetas rexionais artificialmente; cun sistema significativo útil para a experimentación pero inconsistente como soporte cultural. “Os poetas fan falar aos labregos”, comentará Emilia.

Anque PB non outorga receitas políticas para saír do atraso, si intúe as causas e opina que a separación de Portugal ten sido culturalmente nefasta para Galicia. A súa postura indiscutiblemente iberista nestas reflexións, lévaa a reivindicar a orixe común do galego-portugués que lle tería dado consistencia e peso cultural ao galego.

Está claro que no atraso de Galicia hai un problema histórico relevante que vai deixar unha fonda pegada.

*Despois da amputación de Portugal quedase Galicia como membro destroncado, sen vida propia. Cando Portugal se alza e domina o Océano... Galicia anúlase: Mentres a irmá do alén Miño se viste de brocado e ouro, a de aquende solta entristecida o seu vello laúde, retírase á montaña, calza zocos de pastora, e soamente ao morrer a tarde e recoller os seus gandos entoa algunha copla rústica*⁷.

---

⁶ Pardo Bazán, Emilia, *De mi terra*, op. cit., p.29

⁷ *Ibidem.*, p. 21

Para negar que o uso da lingua en si mesmo sexa algo revolucionario, outra razón do rexeitamento a escribir en galego é precisamente o carácter atávico do ideal rexionalista. Pardo Bazán acepta que o atraso de Galicia se debe a unha discriminación do goberno central e que realmente hai motivos para mostrar o malestar :

As nosas provincias levan padecendo desde tempo inmemorial pesar sobre os seus ombros a lei común, sen un só momento de alivio, nin a protección que requiriría a súa pobreza e as calamidades que algunha vez as desolaron... Galicia non foi atendida nin respectada nas súas xustas pretensións como o foron provincias máis revoltosas e malas de contenta^{8r}.

Pardo Bazán xustifica a endogamia rexionalista por tratarse dun pobo, o galego, que viu anulada a súa personalidade e iso faino extensivo á súa lingua. A lingua máter acollería ao seu pobo debilitado e o arrolaría cun calor uterino para que ninguén puidera atacarlle. Como se a lingua soamente estivera dotada para cantar as actuais miserias ou as fazañas dos guerreiros celtas; ou para falar de inverosímiles matriarcados⁹. En calquera caso, entender a discriminación sufrida polos seus paisanos que “foron relegados a un posto secundario”¹⁰ non ten porqué implicar que todo o que veña deles sexa bo; caer no narcisismo pondaliano dos “bos e xenerosos” a os que “os imbéciles e escuros non nos entenden, non”¹¹, versos do romantiquísimo himno galego.

Pero esta autocompracencia xera unha actitude de aversión cara calquera que ouse exercer a máis mínima autocrítica. De feito, PB non foi a única escritora aguillada polos seus propios paisanos por rexeitar un esquema de valores arcaico; con máis motivo, Rosalía de Castro, reconsiderou o uso de a súa propia lingua e como acto de rebeldía regresou ao castelán.

Nuns artigos escritos en 1881 na prensa de Madrid¹² critica un costume dos pobos mariñeiros segundo a cal o anfitrión ofrece as mulleres

---

⁸ *Ibidem*, p. 40

⁹ Queizán, María Xosé, “A lingua galega e a muller”, “Cancións de muller na antiga provenza”, en *Evidencias*, Vigo, Edicións Xerais, 1989.

¹⁰ Pardo Bazán, Emilia, *op. cit.*, p.35

¹¹ Queizán, María Xosé, *Misoxinia e racismo na poesía de Pondal*, Noia, A Coruña, Laiovento, 1998.

¹² *Los Lunes del Imparcial*, 28 de Marzo e 4 de abril de 1881.

da casa aos mariñeiros que estivesen certo tempo de hóspedes. Tachárona de antipatriótica e as críticas que lle choveron foron de tal calado que a poeta decidiu non escribir unha liña máis en galego, a ningún prezo¹³. A poeta será outra excluída da súa terra “onde terá que tecer soa a súa propia tea”.

Ante a incompreensión dos seus paisanos Rosalía plantou cara: a dignidade das mulleres era unha premisa innegociable, en galego ou en castelán.

Paradoxalmente, Pardo Bazán foi a primeira escritora que leva o galego a escena no seu diálogo diglósico *La suerte*, estilo que se porá de moda máis adiante con pezas como a adaptación que fai Linares Rivas de *La casa de la Troya*, a novela de Pérez Lugín, dato que Emilia recorda nun artigo de *A Nación*.

Deixando a un lado a terminoloxía reaccionaria “patria” e “patriotismo”, se Pardo Bazán non fora unha galeguista de pro, ¿que significado terían os pasos dados desde 1880: a creación da *Revista de Galicia* (onde invita a participar a todos os seus paisanos, rexionalistas ou non); da sociedade *Folk-lore galego*, na súa propia casa; do Centro Galego de Madrid, cuxa biblioteca recibe unha importante doazón de volumes da autora; ou a defensa da poesía do *Rexurdimento*, fóra da súa terra, que lle enfrontará con Núñez de Arce pola discriminación das literaturas rexionais no congreso literario que D. Gaspar organiza en 1887¹⁴.

Porqué o seu interese na creación da Real Academia da que foi socia honoraria cedendo a súa casa e a súa biblioteca sabendo que Murguía, o seu peor detractor, ía a ser o seu presidente? Un presidente dunha Academia dunha lingua na que a penas escribiu.

Haberá que buscarlle a súa lóxica a que a sede da Real Academia e a casa de Pardo Bazán sexan un só edificio¹⁵; o argumento de antipatriotismo de Pardo Bazán cae por terra.

---

¹³ Refírese a este particular Pilar Vázquez Cuesta “Literatura gallega” en *Historia de las literaturas hispánicas no castellanas*.

¹⁴ Disto dá fe a súa correspondencia con Teodoro Llorente: “Meu distinguido amigo: con sumo gusto recibín un número de *Las Provincias* onde fala V. Do Congreso literario; penso exactamente como V. sen máis que unha diferenza; que creo que a miña persoa nin quitaría ni poría ao Congreso... pero o conxunto, a representación xeral da nación en literatura, os movementos rexionais, o renacemento catalán e valenciano, a nosa literatura do dialecto... todo iso que forma a síntese do actual, falta, e resulta do máis desastroso. D. Gaspar pintase só para estes malos resultados: que faga poemas, pois para o demais, non lle dá o naipe”. (A Coruña, 16 de outubro 1887)

¹⁵ González Herrán, J.M., Comunicación no *I Congreso Internacional Curros Enríquez e o seu tempo*, Celanova (Ourense), setembro de 2001: “*Real Academia Galega / Casa Museo Emilia Pardo Bazán*, un extraño emparellamento, cuo simbolismo debería mover á reflexión a quen aínda hoxe seguen a falar do antigaleguismo de Pardo Bazán”.

A experiencia de Rosalía argumenta outra circunstancia máis á elección lingüística de Pardo Bazán, a sensación de liberdade; de poder escribir sobre calquera tema onde quixese.

De todos modos, o conflito lingüístico real non recae só na supremacía dunha lingua sobre outra senón da paradoxa dunha lingua que non a fala quen a escribe e quen a fala non a le.